

Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

Посебна издања
НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига 6
том 1

НАУКА И ИДЕНТИТЕТ

ФИЛОЛОШКЕ НАУКЕ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
(Пале, 21 - 22. мај 2011.)

Пале, 2012

ЕКСПЛИЦИТНИ И НЕЕКСПЛИЦИТНИ АГЕНС У ПАСИВНИМ КОНСТРУКЦИЈАМА У ЈЕЗИКУ МЕДИЈА

Одавно већ се говори да језик медија има значајну улогу у развоју језика, утиче на лик стандардног језика. Данас се на основу овога функционалног стила у доброј мјери изграђује језички израз појединаца, али и језичког колектива – стандардни језик. Књижевноумјетнички стил у томе има мању улогу управо зато што у савременом животу нема доста простора за читање књижевних дјела, посебно дјела која имају квалитет на плану умјетничком, па и у погледу језичког израза. Речено другачије, језик средстава иноформисања одражава збивања у савременом језику, утиче на језичке промјене у стандардном језику. Све ово упућује на то да је потребно описивати језик медија с једне стране како би се могла изграђивати језичка норма и, с друге стране, како би се овај функционални стил што боље упознао, наравно и како би се могло утицати на ствараоце језика медија у циљу очувања језичке културе.

Језик медија има и своје специфичности, а једна од њих је и присуство пасивних конструкција (Тошовић 2002: 327). Наравно, пасивне конструкције су карактеристичне данас и за друге функционален стилове: већ је на основу досадашњих увида у језик медија уочено да је једна специфичност савременог српског језика и „раст продуктивности пасивних структура, анонимизовање и имперсонализовање глаголских образовања и одговарајућих реченичних формација“ (Радовановић 2007: 245). Међутим, овај стил се одликује и њиховим већим присуством у односу на пресјек језичког стандарда. Зато је интересантно описати употребу ових конструкција у језику медија, на довољно реперезентативном корпусу, видјети има ли каквих карактеристика према којим се овај функционални стил разликује од других. У овоме раду не може се одговорити квалификовано на та питања, за то нема ни довољно припреме а ни простор није предвиђен за тако обимно истраживање. Тек као прилог овоме послу ја ћу обратити пажњу на то како се у језику медија исказује агенс у пасивним конструкцијама. То је занимљиво питање кад се ради о реченицима којим се исказује пасивна дијатеза уопште (не само у овом стилу) зато што српски језик има у том погледу занимљиву ситуацију – он је изгубио стару форму за ту функцију (облик инструментала) и додијелио је другој форми.

На почетку излагања је потребно у виду подсећања рећи какве су то пасивне конструкције, односно реченице, шта је њихова синтаксичка одлика. Пасивне реченице представљају посебан тип дијатезе, а дијатеза

* sretotanasic@yahoo.com

представља однос између елемената семантичког и синтаксичког плана; на један начин се успоставља тај однос кад је у питању активна дијатеза, на други – кад је у питању пасивна дијатеза итд. Пасивна дијатеза се директно супротставља активној дијатези. За пасивну дијатезу је карактеристично да се у позицији субјекта налази именица која се на семантичком плану појављује као пацијенс и да се у тој синтаксичкој позицији никад не може наћи именица која би на семантичком плану била агенс. Трећу карактеристику – својство динамичности, важно је имати у виду првенствено кад се ради о пасиву образованом конструкцијама са трпним придјевом. Мора се дати још једна напомена у виду подсјећања: да пасивну дијатезу могу исказивати само реченице с прелазним глаголом у предикату. Такође, на почетку треба истаћи чињеницу да се у српском језику пасивна дијатеза исказује на два начина: у реченицама гдје се у предикату јавља трпни придјев и у реченицама без трпног придјева а са елементом СЕ које није саставни дио глагола, ни безличне реченице, него је показатељ да се ради о пасивној дијатези. А у вези с овим треба још рећи да су обје конструкције хомонимичне, њима се не исказује само пасив. Хомонимија се разрешава најчешће у оквиру реченице, понекад и у оквиру ширег контекста. Смисао идентификације пасивне дијатезе састоји се на препознавање оних поменутих елемената дефиниције пасива као врсте дијатезе. Важно је препознати синтаксичке јединице у реченици којим се именује пацијенс (и агенс). Наравно, због овако комплексне ситуације са српским пасивом сложени су и путеви идентификације пасивне дијатезе у овим, хомонимичним, конструкцијама, у једној и другој, али о томе се овдје неће говорити, будући да је о томе писано у српској литератури о пасиву (Танасић 1980; Танасић 2005а; Танасић 2005б и др.)¹.

Кад је посриједи пацијенс, у пасивним конструкцијама он је обавезно присутан у реченици или је исказив. Међутим, код препознавања агенса ситуација се додатно компликује чињеницом да се у савременом српском језику агенс не исказује обавезно. Овдје треба имати у виду и чињеницу да се појам агенса јавља са различитим тумачењем. Зато је потребно рећи шта је за нас агенс, шта подразумејем под тим појмом. Кад се он прецизно одреди, тада можемо говорити како се исказује.

Ако погледамо ове парове реченица

1. Јелена је написала рад на вријеме – Рад је написан на вријеме;

2. Лопта је разбила прозор јуче – Прозор је разбијен јуче –

видимо прво да су на првом мјесту реченице организоване према закону активне дијатезе, а на другом мјесту су реченице трансформисане према закону пасивне дијатезе. Наравно, видимо да ни у једној реченици агенс није исказан. Али у другој пасивној реченици се он не би могао ни

¹ У овим радовима се наводи и релевантна литература о пасиву; скренуо бих посебно пажњу на заслуге сарајевског професора Ксеније Милошевић у изучавању пасивне дијатезе, која ће се у овом раду још помињати.

исказати јер га не видимо као посебан актант у ситуацији коју описују реченица. У првој пасивној реченици агенс није исказан, али је исказив: Рад је написан на вријеме од (стране) Јелене. Није у нашој литератури довољно истакнута чињеница да у свакој овако формираној реченици нема агенса, што није никакава посебност пасивних реченица: нема га ни одговарајућа акативна реченица, у овим примјерима она у другом пару. Све ово нам говори да се агенсом не сматра сваки онај појам од кога потиче вршење радње. Тако у другом пару радњу не изазива актант агенс, већ каузатор. Зато се ове реченице не сматрају за отјелотворење пасивне дијатезе, већ представљају посебну дијатезу – декаузатив, која се синтаксички у потпуности подудару са пасивном². Разлика је у језику у погледу средства за исказивање агенса односно каузатора.

Пасив као врсту дијатезе добро су дефинисали седамдесетих година руски лингвисти из тзв. лењинградске групе и одредили и однос између семантичких улога или актаната агенса и пацијенса, као и то шта може бити агенс у пасивној реченици. Код нас је у складу с том школом изучавала пасив Ксенија Милошевић, која је и формулисала дефиницију која је на почетку овог рада исказана. Она је увела у ту дефиницију компоненту динамичности³. Што се тиче агенса, он је у томе учењу сведен на појам који значи живо, конкретније – на човјека и његове асоцијације⁴. Тако ће се он третирати и у овоме раду.

У новије вријеме, од седамдесетих година прошлог вијека, и лингвистика на западу се бавила проблемом дефинисања агенса: Џорџ Лекоф, Д. А. Крусе, И. Шлезингер (према Ивић 2000: 465). Ови аутори су дошли до мишљења да се агенсом може сматрати само појам који може да изазове, изводи и контролише радњу, што практично значи да то може бити људско биће, односно човјек и његове асоцијације.

Сад се може прећи на питање исказивања агенса у пасивним реченицама у језику медија. На основу онога како се описује језик медија, могло би се уз повећану продуктивност пасивних реченица очекивати и повећано исказивање агенса у њима. Анализа која слиједи рећи ће нам да ли је тако, односно како је у српском језику, тачније у језику медија.

Као што знамо, српски језик је током свог развоја, а давно – свакако до крај петнаестог вијека (Ивић 2005: 61), изгубио инструментал у функцији исказивања агенса. Одавно се у српском језику неће рећи⁵ и написати Рад је написан Јеленом на вријеме, или Кошуља је извезена њеном мајком. У ову позицију долази конструкција од + генитив, или проширена од стране + генитив. Чињеница да се она не јавља често у пасивним конструкцијама стоји, али не стоји чврсто оцјена да је посриједи књишка кон-

² Падучева 2004: 62.

³ В. Милошевић 1972.

⁴ То учење није изгубило на својој увјерљивости, о чему се говори у раду Храковски 2000, то учење примјењује и Е.В. Падучева 2004.

⁵ В. о томе питању у раду Танасић 1993.

струкција. Прије би било да је фреквенција те конструкције у вези с чињеницом да је глаголска валенција за агенс у пасивној реченици слаба. Иако је на семантичком плану агенс обавезан учесник, без кога нема пасивне дијатезе, на синтаксичком плану пацијенс се као реченични субјекат доводи у први план, а агенс је помјерен на периферију, почесто и потпуно поиснут. Наведена генитивна конструкција је данас синтаксичко средство којим се агенс у пасивним реченицама исказује експлицитно. А о агенсу често имамо информације и на други начин, без навођења ове конструкције у реченици.

Сад ћемо навести неке примјере пасивних реченица у којима је агенс у овој форми исказан. Прије тога само напомена да наша норма не дозвољава експлицитно исказивање пасива у рефлексивним реченицама које исказују пасивну дијатезу (Милошевић 1972; Станојчић и Поповић 2005).

[1]

1. Он наводи да је поштовање закона који регулише рад Агенције *верификовано од независних државних органа ...* (НИН 13. 5. 2010, 20).

2. Проблем у заштити корисника пред похлепом банака први пут је уочен и *од НБС на лето 2009 године...* (НИН 12. 05. 2011, 11).

3. Вучица је иначе поражена *од Катаније* с 2 : 1 (П., 16. 05. 2011, 34).

4. Уписује се у Регистар привредних субјеката да је дана 15. 11. 2007. године *од стране тужилаца ...поднета тужба...* (НИН 23. 5. 2005, 23).

5. Први архијерејски сабор СПЦ који је водио патријарх Иринеј очекиван је *од многих* (НИН 13. 15. 2010, 39).

6. Није тајна да ће следећа мера владе бити усмерена на полигамију ... а до сада је била *толерисана од власти* (НИН 13. 5. 2010, 70).

7. Састав првог као и садашњег Одбора за припрему кандидатуре за овај пројекат *именован је од исте те Скупштине* (НИН 12. 05. 2011, 58).

8. Пројекат Београд 2020 *инициран је од ЛДП-а* у Скупштини града Београда ... (НИН 12. 05. 2011, 58)

9. Са друге стране, председник Нове српске демократије Андрија Мандић сматра да су резултати пописа *исфабриковани од стране владајуће коалиције* и да ни у ком случају не представљају реално стање ствари (НИН 21 7 2011, 19).

10. Његов *план је био подржан и од ЕУ* ... (НИН 22 9 2011, 65).

Треба рећи да овакве експлицитне агентивне конструкције нису много честе у језику штампе, али се ипак запажа њихово присуство. Агенс се овом конструкцијом исказује када комуникативни циљ то захтијева, када је потребно да се он из неког разлога објелодани. Тако је у првом примјеру агенс у реченици исказан директно да би се тачно знало ко између могућих учинилаца је учинио радњу именовану у предикату, у другом случају партикула *и* испред агентивне конструкције служи да се његово

учешће истакне, између других, и НБС (Народна банка Србије) је нешто учинила. Слична ситуација с агенсом је и у десетом примјеру. У трећем примјеру агентивна допуна је важан елеменат реченице – без њега, тако започета, реченица не би била заокружена формално ни мисаоно. У петом примјеру увођење агентивне синтаксеме у реченицу значајно је, служи као модификатор значења. Без њега не бисмо знали колико је оних који су очекивали архијерејски сабор – сви, ријетки, врло ријетки; са исказаним агенсом знамо да су то *многи*. Или у примјеру број осам реченица би лијепо функционисала и без исказаног агенса: пројекат је инициран у скупштини града, дакле од одборника који тамо вијећају. Међутим, било је потребно да се између њих издвоје они који припадају ЛДП, јер су они покретачи реченог пројекта. Дакле, увијек се жели посебно нешто рећи кад се агенс исказује синтаксемом која је за ту реченичну позицију резервисана.

Кад погледамо ове реченице у којима је експлицитно исказан агенс, уочава се да је позиција агенса најчешће на крају, тј. пацијенс најчешће долази у позицију субјекта и на прво мјесто у реченици. Ипак то није апсолутно правило.

Чешће се дешава да се на агенс у пасивним конструкцијама, овим с трпним придјевом као и оним у рефлексивним конструкцијама, указује без употребе поменуте сгентивне синтаксеме. Илустроваћемо такве случајеве одређеним бројем примјера.

[2]

1. *... у ове две општине 30. маја биће одржани поновљени избори за органе власти ...* (Пол. 15. 5. 2010, 6).

2. *У Француском културном центру прошле недеље промовисан је зборник радова...* (П. 16. 05. 2011, 1).

3. После шест година, она је одлуком суда враћена на посао... (П, 16. 05. 2011, 6).

4. Ви сте одлуком суда враћени на посао (П 16. 05. 2011, 6).

5. О томе шта све обухвата воја пројекат ... разговарамо са директором привредног друштва ХЕ Ђердап ... У ревитализацију свих агрегата *биће уложено* 168 милиона долара (НИН 12. 05. 2011, 73)

6. Процењује се да ће сви радови на четвртом агрегату *бити завршени* за 10 месеци (НИН 12. 05. 2011, 73).

7. *Повећан је* могући проток на ХЕ кроз све агрегате за пет посто (НИН 12. 05. 2011, 73).

9. НАТОјаћемо да потрошено време *буде надокнађено* током ревитализације наредних агрегата ... (НИН 12. 05. 2011, 74).

10. На пример, опрема са шестог агрегата *ће* после витализације у Русији *бити уграђена* у наредни агрегат и тако даље (НИН 12. 05. 2011, 74).

11. Европска централна банка подигла је своју референтну камату да би се заштитила од инфлације која расте па самим тим и подиже цену

новца. Еурибор, али и либор, сигурно *ће бити повећани* (ВН 16. 05. 2011, 6).

12. У Шведској, на пример, власти склапају договоре с лажним ази-лантима који, у замену за пристанак да се добровољно врате, добијају одређену пристојну своту новца и обећање да се одбијање азила неће унети у електронску базу података (ВН 16. 05. 2011, 3).

13. Разнородна и неорганизована опозиција је прошле недеље први пут формулисала своје захтеве Али, *не тражи се* и повлачење Асада, што иначе гласно захтевају окупљени на улицама бројних градова (НИН 12. 05. 2011, 68)

14. *Да би се* повећани потенцијали *искористили* у потпуности, потребно је и да буде повољан доток воде на Дунаву (НИН 12. 05. 2011, 73).

15. Када *се* 2015. године *заврши* ревитализација, највећој српској електрани обезбеђен је нови радни век ... (НИН 12. 05. 2011, 75).

16. Солидност његове позиције се види по томе што *се* нигде, чак ни у опозиционим саопштењима, лидер социјалиста *не позива* на одговорност... (НИН 12. 05. 2011, 26).

У свим наведеним примјерима у реченици постоји неки елемент који директно упућује на то гдје се може тражити агенс, али се он не исказује синтаксемом резервисаном за то: *од + генитив*. Овакав начин указивања на агенс једнак је код пасивних реченица с трпним придјевом и код оних са елементом СЕ. У прва два примјера, локативном конструкцијом се указује гдје се налази агенс⁶, у следећа два примјера помиње се институција која је и агенс радње пасивне реченице, то је генитив уз девербативну именицу. У петом примјеру текст почиње именовањем представника радне организације која врши одређене радње. Затим слиједи пасивна конструкција и јасно је ко је агенс. Слиједи реченице организоване према принципима пасивне дијатезе и у свима њима (6–10) је исти агенс, речена радна органиозација, то је и у примјерима 14 и 15, гдје је посриједи рефлексивна пасивна реченица. Слична ситуација је и у примјеру дванаест, па и у примјеру тринаест. У примјеру шеснаест у реченици се наводи нечије *саопштење*, у коме се говори нечиму, а аутор саопштења је и вршилац радње исказане предикатом пасивне реченице. Овдје је већ агенс у извјесној мјери анонимизован⁷, али се на њега указује у реченици. Ово је само један број могућности да се у реченици на неки начин нешто каже и о агенсу, а да он није директно уведен у реченицу преко јединице за то резервисане у савременом српском језику.

⁶ Локатив се у нашој литератури већ помиње као средство за идентификацију агенса пасивних конструкција, в. Батистић 1972. Локатив с предлогом *по* није одговоран за агенс у српском језику – в. Ивић – 1952–1951.

⁷ О анонимизацији агенса, па и на овај начин, у рефлексивним пасивним и у обезличеним реченицама говори Милиорад Радовановић у раду Радовановић 1990. В. и рад Ивић 1961–1962.

Често се у пасивним реченицама ни на који начин не идентификује агенс. За илустрацију ће послужити следећи примјери.

[3]

1. Овај порез *се* *уводи* невиђеном брзином за нашу пословично спору политократију (НИН 12. 05. 2011, 28).

2. Више људи скаче, али се и више живота *спаси* испод Бранковог моста (ВН 16. 05. 2011, 17).

3. Једна посланица, која није желела да јој *се објави* име, сматра ... (П., 16. 05. 2011, 6).

4. Лекови *се одређују* за сваког пацијента посебно (НИН 26. 4. 2012, 70).

5. Многима *ће* порез *бити увећан* до 60 одсто ... (ВН 16. 05. 2011, 6).

6. За колико *ће* рачуни *бити тачно увећани* зависи и од пореске стопе ... (ВН 16. 05. 2011, 6).

7. Добро је што *је* цена млека *повећана*, а имамо и пет динара премије (ВН 16. 05. 2011, 9).

Може се рећи да су овакве пасивне реченице и најчешће у језику медија – на агенс се у реченици ни на који начин не указује. Он је анонимизован и уопштен, тј. ако би се реченица трансформисала у активну, агенс се не би исказивао именицом која означава неки конкретан појам. Биле би то именице које означавају уопштен појам: човјек уопште, људи, неко ко је за нешто одговоран, задужен, неко ко се подразумева као вршилац дате радње. Такво уопштавање и анонимизовање агенса ниуколико не доводи у питање информативност реченице – тако се у у њој концептуализује стварност о којој се саопштава⁸.

Речено се може свести на следеће. У савременом српском језику пасивне реченице се често јављају, што је посебно карактеристично за језик медија. У тим реченицама пацијенс долази у позицију синтаксичког субјекта и заузима примарно мјесто. Агенс се на семантичком плану, па и у реченици, потискује на периферију. У пасивним реченицама с трпним придјевом данас се агенс исказује конструкцијама *од + генитив* и *од стране + генитив*, док рефлексивне пасивне конструкције не могу исказати агенс. У пасивним реченицама с трпним придјевом агенс се у језику медија релативно често исказује – онда кад то комуникативни циљ тражи. У пасивним реченицама оба типа агенс се на неки начин, неким реченичним чланом, идентификује доста често. Тај начин идентификације агенса је, дакле, заједнички пасивним реченицама оба модела и у језику медија се често користи. То је опет у складу са комуникативним циљем с којим се образује дата реченица. Тако се у већој или мањој мјери на агенс баца свјетло, а пацијенс остаје у централној позицији. И треба поменути трећи случај – кад је у па-

⁸ О оваквом анонимизовању и уопштавању агенса у рефлексивној пасивној реченици говори се у раду Радовановић 1990.

сивној реченици агенс анонимизован, кад се он ни на који начин не открива. Ни такве реченице никако нису информативно непотпуне јер оне служе да изражавање одређеног вида језичке концептуализације стварности.

Извори

ВН – *Вечерње новине*, дневне новине, Београд.

НИН – *НИН*, недељне новине, Београд.

П. – *Политика*, дневне новине, Београд.

Литература

Батистић 1972: Т. Батистић, *Локатив у савременом српскохрватском језику*, Београд.

Ивић 1951–1952: М. Ивић, О предлогу **по** у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог* XVIII, Београд, 173–212.

Ивић 1962–1963: М. Ивић, Категорија „Man-Sätze“ у словенским језицима, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* VII, Нови Сад, 93–98.

Ивић 2000: М. Ивић, О модификатору „улоге“ АГЕНС, *Јужнословенски филолог* LVI/1–2, Београд, 463–467.

Ивић 2005: М. Ивић, *Значења и развој српскохрватског инструментала* (¹1954), Београд.

Милошевић 1972: К. Милошевић, Неки аспекти семантичког односа конструкција пасивне (са трпним придјевом) и рефлексивне у савременом српскохрватском језику, *Књижевни језик* I/3–4, Сарајево, 63–86.

Падучева 2004: Е. В. Падучева, *Динамически модели в семантике лексики*, Москва.

Радовановић 1990: М. Радовановић, О „бездличној реченици“, *Списи из семантике и синтаксе*, Сремски Карловци – Нови Сад, 209–219.

Радовановић 2007: М. Радовановић, *Стари и нови списи*, Сремски Карловци – Нови Сад.

Станојчић – Поповић 2005: Ж. Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамматика савременог српског језика*, Београд.

Танасић 1980: Срето Танасић, Пасивне конструкције у савременом српскохрватском језику, *Радови Института за језик и књижевност* IX, Сарајево, 65–124.

Танасић 1993: Срето Танасић, Инструментал за живо у пасивним конструкцијама, *Наш језик* XXIX/3–4, Београд, 173–181.

Танасић 2005а: С. Танасић, Опозиција референцијалност/нереференцијалност и пасивна дијатеза, *Синтаксичке теме*, Београд, 95–101.

Танасић 2005б: Срето Танасић, Глагол између реченице и рјечника, *Синтаксичке теме*, Београд: Београдска књига, 110–127.

Тошовић 2002 – Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Храковски 2000: В. С. Храковский, Диатези и залози (тридцать лет спустя), Слово в тексте, *Сборник статей к семидесятию академика Ю. Д. Апресяна*, Москва, 466–474.